

Stavangeren

Nr. 2. September 2001 ISSN 0806 - 184x

Stavangeren er medlemsblad for Byhistorisk Forening - Stavanger. Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 150,- til konto 3201. 25. 37300

- 03. Lederens spalte
- 05. Stavangers byvåpen, *av Jan Gjerde*
- 10. Henrik Krøyer - og de tre søstre
Gjesdahl, *av Reidar Frafford*
- 15. Kjøp et stykke byhistorie...
- 18. Tagholdtmannen, *av Mari Anne Næsheim Hall*
- 20. Misjonærsønnen Bertram Jensenius,
familie og «Misjonsbarna på Korsteige»
av Reidar Frafford
- 24. Bækken, *av Sigurd Rygh*
- 28. Fra redaksjonen
- 31. Einar Hedén (1916 - 2001).

Ansv. redaktør: Berit M. Grande

Redaksjon: Bjørn K. Aarre, Kirsti Lærdal og
Randi Folkestad.

INN I VÅR TID?

av Berit M. Grande

Historie - formidling av det som var til de som er

I byhistorisk forening skal vi formidle kunnskap og skape interesse for byens historie og egenart. Hvem er da vår målgruppe? Våre medlemmer, selvsagt, men har vi et ansvar for å tenke lenger? Har vi kanskje et ansvar for å aktualisere byens historie til mennesker som ennå ikke er grepet av emnet?

Dette er spørsmål som opptar styret om dagen:

Interaksjon - måter å kommunisere ut byhistorie på, som levendegjør den for flere enn oss selv, men også måter å

kommunisere på, som øker kunnskapstilfanget for oss som allerede er interessert.... Må byvandring være til fots, eller kan vi i tillegg til sjøturer vandre "på nettet"? Rart spørsmål, vil mange mene. Fremtidsrettet spørsmål, hevder andre. Viktige spørsmål å ta stilling til for en forening som vil ta sitt formidlingsansvar på alvor, sier styret, og er i disse dager i gang med å vurdere om byhistorisk forening skal ta skrittet inn på nettet.....

Av ulike årsaker har ikke redaksjonsgruppa for Stavangeren klart å utgi så mange nummer av bladet som vi i år hadde planlagt. Dette er i seg selv beklagelig, men når så galt først er tilfellet, bruker styret tilgjengelige midler til vurdering av internett, - ikke som erstatning for det vi allerede har, men som et tillegg. Hva dette ender opp med vil vi senest besvare på årsmøtet.

I mellomtiden ønsker vi innspill fra våre medlemmer på følgende to områder:

Hva mener dere at nettsider for foreningen kan brukes til?

Styret har flere momenter på sin liste, som for eksempel

- * Den byhistoriske skiltingen. Presentasjon av hus med tekst, bilde- og kartanvisning. Dette kan gjøres på mange måter og aktualiseres for ulike målgrupper.
- * Oversikt over Stavanger-litteratur.
- * Tilgang på stoff fra tidligere utgaver av Stavangeren
- * Byhistorisk presentasjon.

Listen kan gjøres mye lenger, her trenger vi dine innspill! I tillegg til oss selv, antar vi endelig utforming vil ha aktualitet for:

- * Skoleelever som på ulike klassetrinn skal fordype seg i byhistorie
- * Folk fra fjern og nær som søker i Stavangers historie

Det gjør det aktuelt å drøfte innhold, endelig utforming og finansiering med flere, Stavanger kommune, for eksempel.

2. Hvem har fagkunnskaper de vil bidra med på dette området?

Å etablere nettsider har lite for seg hvis ikke en engasjert gruppe medlemmer trekkes inn i "drifningen". Er du den rette til dette, eller kjenner du noen som burde trekkes inn?

Nå er tiden for å komme med innspill. Vi hører svært gjerne fra dere. Adresse til styremedlemmer finner du på annen side i bladet.

Stavangers byvåpen

Sak nr 71. 1939.

Stavangers byvåpen er uten tvil det vakreste byvåpen vi har i Norge. Det er også et våpen med gamle røtter både i form og symbolikk. Og uten at jeg har undersøkt det, kan jeg vanskelig tenke meg at det er noe byvåpen som det har tatt så lang tid å få vedtatt, som Stavangers. På en merkelig måte framkalte signeten som borgermester Alexander L. Kielland gjenfant på sitt kontor, en strid om byens historie og identitet som i beskhet og komisk ironi aldri er blitt overgått.

Dersom man spør en hvilken som helst person om å beskrive Stavanger kommunevåpen, er det ikke uvanlig at det blir en eikestubbe med en spirende kvist. Borgervepningens symbol fra tiden omkring napoleonskrigene sitter nærmest i genene til stavangerne. Det gikk ut av bruk som byens våpen i tiden før første verdenskrig, men levde videre i logoene til blant annet Stavanger Sparekasse og senere Stavanger og Rogalands bank helt opp til 60 - 70 tallet.

I dag holdes det fortsatt i hevd i logoen til fotballklubben Viking. Derfor kanskje ikke så merkelig at det kan råde en viss forvirring og at de to våpnene somme tider sammenblandes. Som nevnt, et utgangspunkt for prosessen

fram mot at Stavanger i 1939 endelig vedtok utforming av byens våpen og segl, var signeten som Kielland fant og som viste et symbol som man kan knytte til Stavanger så langt tilbake som til 1591. Men fart på sakene ble det først i 1924, da daværende riksarkivar Kristian Koren henvendte seg til Stavanger bys myndigheter og stilte spørsmål om det daværende byens våpen var i en heraldisk korrekt form. Bakgrunnen var at Stavanger året etter hadde jubileum og at bispestolen skulle gjenopprettes, etter å ha vært tapt til Kristiansand siden 1664. Selvsagt kunne ikke Stavanger bys myndigheter gi noe svar på riksarkivarens spørsmål, og det var heller ikke forventet.

Arkivarens henvendelse i juni 1924 var nemlig formulert slik at den var en oppfordring om at myndighetene gjorde en henvendelse tilbake til riksarkivaren i sakens anledning. Og dette burde skje i god tid før jubileet i 1925. Et utkast til nytt bymerke var utarbeidet av Thor Kielland, daværende museumsassistent, allerede i 1913. Riksarkivet hadde fått dette utkastet oversendt til uttalelse av byens magistrat i 1916. Av ulike kilder ser vi at Kiellands utkast var tatt i bruk, men ofte i en nokså fri form

Signeten fra 1591

og fortolkning.

Borgermester John Norem fikk i 1924 formannskapets fullmakt til å konferere med riksarkivaren om saken, og særlig få klarlagt hvilke omkostninger som ville påløpe for å få byens våpen og segl heraldisk korrekt fastsatt. Dette skjedde i en formell henvendelse 9. desember 1924. Etter litt fram og tilbake ble de enige om en sum på kr 400. Dette beløp inkluderte uttegning av byvåpenet, et oppdrag daværende konservator Thor Kielland var villig til å påta seg. Et bearbeidet utkast fra Thor Kielland forelå i mai 1925 og borgermesteren innstilte overfor formannskapet at dette skulle forelegges bystyret for endelig vedtak høsten 1925. Slik skulle det ikke gå, og det er ikke

vanskelig å forestille seg hvorfor. Opposisjonen mot det nye våpenet til fordel for det gamle med eikestubben, hadde allerede meldt seg. I tillegg knyttet det seg mange spørsmål om symbolinnholdet i den liggende, avhuggede staven og de tre struttende bladene. Ja ikke bare det, man var også usikker på botanikken. Eik, bjerk og lind ble foreslått, men ekspertisen fastslo seinere at det dreide seg om en vinranke. En tolkning som ikke var helt enkel i avholdsbyen Stavanger på den tiden. Men verre skulle det bli.

Byens myndigheter var åpenbart ikke forberedt på å vedta byens våpen i 1925. Flokene ble løst midlertidig ved at man i stedet nedsatte en komité. Den bestod av direktør Jan Petersen, rektor Mandius Berntsen, stadsarkitekt Erling Nielsen, arkitekt Lars Storhaug og megler Johan Riis. Senere ble komiteen supplert med skoleinspektør R. Tveteraas. Allerede 25 november 1925 sparker komitéen ballen videre til professor dr. Oluf Kolsrud. Han var kirkehistoriker og kildekriftutgiver, og ble regnet av sin samtid som en av landets lærdeste menn. Han ble forfatter av en serie skrifter om norske kirker og spilte en viktig rolle som spesialkonsulent i forbindelse med restaureringen av Nidaros domkirke. Sammen med maleren Halvard Trætteberg ble hans mandat i 1927 presisert som en anmodning om å "anstille undersøkelser og fremkomme med materiale angående «Stavanger byvåben og segl.» Det skulle gå syv år, fram til 1935, før professor Kolsrud lot høre fra seg, og da kun med en oppstilling av hvilke økonomiske betingelser han måtte stille for å

fullføre sine historisk- heraldiske undersøkelser. I alt kr 2000 skulle oppdraget komme til å koste bykassen, forøvrig i 1939 belastet en konto for «tilfeldige utgifter». Deretter skulle det gå raskere, for den 3. august 1936 forelå dr. Oluf Kolsruds utredning, sammen med en redegjørelse av arkivar Hallvard Trætteberg. Men selve arbeidet med tegninger hadde funnet sted tidligere. Stemningen har åpenbart gått imot Thor Kiellands utførelse, som allerede hadde vært i bruk i mange år. Trætteberg arbeidet med utkast, etter oppdrag fra Oluf Kolsrud fra 1927 til 1934. Da gikk det som man ikke kan forbauses over, at professor Kolsrud kom til å forlegge Trættebergs tegninger. De kom imidlertid til rette igjen i 1936, og dermed kunne saken sakte, men sikkert rulle videre. I denne sammenheng skal jeg ikke gå inn på detaljene i professor Kolsruds utredning. I mange år ble hans synspunkter tillagt stor betydning i spørsmål knyttet til Stavangers historie. Saken skulle komme til å utvikle seg slik at den ikke bare omfattet det gamle byseglets alder, men også dets tolkning. Derfra var ikke veien langt til en debatt om Stavangernavnets opphav og betydning - og deretter også en solid omgang med synspunktet på Stavangers opprinnelse og kirkebyens framvekst. Det finnes knapt en bok eller utredning om Stavangers historie utgitt etter 1936, uten at de temaer og synspunkter professor Kolsrud forfektet er sitert eller debattert. Heraldikkens krav til utførelsen av et våpenmerke er at dets elementer skal kunne beskrives med ord på en måte som er entydig. Den skal inneholde en definisjon av selve våpenfiguren og

angivelse av fargene. Et eksempel på en beskrivelse som er ufullstendig er: "Stavanger bys våpen er en spirende, liggende stav med tre blade". Den definisjon som bystyret til slutt vedtok lyder slik: "Stavanger bys våpen er i blått en gull (eller gul) liggende, avkvistet vinranke med blader og slyngtråder". I spennet mellom disse to formuleringer skulle det komme til å utspille seg en diskusjon som i dag kan kalle på smilet, men som også avfødte mange spennende synspunkter.

Først til det botaniske. Det ble tidlig fastslått at den veksten som var gjengitt på det gamle sølvsignetet var en vinranke. Hva hadde så en vinranke med Stavanger å gjøre?

De lærde mente at det eksisterte sikre beretninger om at det var dyrket vindruer så langt nord som i Bergen, så hvorfor ikke også i det lune landskapet mellom platåene ved Vågen i Stavanger? Saken ble for så vidt avklart ved at vinranker ikke var et fremmed dekorativt element i Stavanger, langs korttrappen i den gotiske delen av Domkirken finnes en praktfull bord basert på vinranken som motiv. I den første definisjonen tales det om en liggende stav. Assosiasjonen går raskt til førsteleddet i bynavnet Stavanger. Var det noen sammenheng mellom den avkvistede staven og byens navn? Spørsmålet avledet en omfattende utredning og debatt om stav-leddet i Stavangernavnet. Anders Bærheim, medlem av et spesialutvalg som borgermesteren i 1937 hadde nedsatt for å fremme den endelige innstilling til formannskapet, gikk hardt ut og hevdet at leddet stav hadde sammenheng med en kultstav som i følge hans bestemor

hadde stått der domkirken ble reist. Av mange grunner, også rent faglige, førte Bærheims synspunkter til oppstandelse. Han fikk da også sviende tilsvaer fra den akademiske elite, både når det kom til hans mangel på vitenskapelige metode, så vel som selve innholdet i hans hypotese. Det var gale nok at våpenet avbildet en vekst som mange i avholdsbyen så med den største forargelse på, om man ikke også skulle tillegge den liggende staven en opprinnelse i hedensk fruktbarhetsdyrkelse.

I ettertid kan man vel si at professor Kolsruds knusende dom over Anders Bærheims tenkning nok har overlevd hva angår hans metodekritikk, men det intuitive innholdet i Bærheims tenkning har overlevd. Dette ser vi i debatten om Stolpesteinane i Egersund som har rast i sommer. Det kan man ikke si om professor Kolsruds enkle tolkning av Stavangernavnets opprinnelse. Her har professor Knut Helle og mange andre for lengst avvist Kolsruds ide om at navnet Stavanger betyr «den rette vågen» - som en beskrivelse av viken som ligger mellom Valberget og Grimsageren. Anders Bærheim kom inn i bildet i sluttfasen av behandlingen av Kolsruds og Trættebergs utredning og forslag til byvåpen. Formannskapet nedsatte i 1937 et spesialutvalg som fikk i oppdrag å fremme den endelige innstilling overfor formannskapet. Komiteen kom til å bestå av varaordfører L. W. Hansen, redaksjonssekretær Jens Amundsen og avdelingssjef Anders Bærheim. Borgermester Middelthons begrunner behovet for et spesialutvalg på følgende karakteristiske måte: " Som tidligere nevnt har

ristiske måte:» Som tidligere nevnt har ikke borgermesteren funnet det opportunt å stille noe forslag i materien - det ville jo nærmest i være formastelig om en på området helt usakkyndig skulde stille forslag contra de sakkyndige og etter at den nedsatte spesialkomite etter et "forholdsvis" langvarig arbeide og samvittighetsfull drøftelse har gitt sin innstilling". Denne usedvanlige beskjedenhet fra borgermester Middelthons side må trolig heller tilskrives sakens betente og kontroversielle karakter. Da komiteén endelig, i januar 1939 fikk avgitt sin innstilling, besto den av et flertall og et mindretall. Flertallet, Jens Amundsen og L. W. Hansen sluttet seg til Kolsruds og Trættebergs forslag. Mindretallet, Anders Bærheim, la fram et særvotum. Han stemte for at byens merke skulde beholdes som i det gamle sølvsignet fra 1591. Bærheim aksepterte ikke at den veksten som var avbildet var å anse som envinranke. Beskrivelsen skulde lyde: « Stavanger bys våpen er en gull (eller gul) liggende kvist med tre blader og to utløpere.»

Anders Bærheim hadde tilslutning for sitt syn hos den kjente avholdsforkjemperen, Arbeiderpartiets ledende bystyrepolitiker på denne tiden, Magnus Karlson.

Det gjorde ikke stemningen mindre betent at en oslojournalist hadde betegnet vinrankens slyngtråder som korketrekere. Professor Oluf Kolsrud kunne heller ikke dy seg, da han gikk til det uvanlige skritt å blande seg opp i debatten etter at hans innstilling var tatt opp til behandling i de politiske organer. Igjen var det Anders Bærheim som måtte tåle hans belæring: « Den heraldiske beskrivelse må være adekvat og verken inneholde for

meget eller for lite. Det vil således ikke være tilfredstillende å beskrive riksvåpenet på en måte, at det forestiller et dyr med fire ben og hale, og krone på hodet og øks i labbene. Det må sies hva slags dyr våpenet forestiller. En tilsvarende regel gjelder også når våpenfiguren er hentet fra planteriket.” Det endelige votum ble et klart flertall for ”en avkvistet vinranke” i stedet for ”en liggende kvist”. Senere er det påvist at Stavangers byvåpen går inn i en sentral-europeisk tradisjon hvor den avkvistede vinranke er et heller vanlig religiøst symbol, ofte benyttet i forbindelse med epitafier. Det kan leses som er kristus-symbol, hvor den avkuttede vinranken symboliserer døden, mens de spirende bladene symboliserer oppstandelsen. De tre bladene symboliserer også den hellige treenighet. Den spirende eikestubben går som symbol inn i den samme tradisjon, selv om dens tolkning i sin alminnelighet går i en mer profan retning: Stubben med spiren leses som symbolet på byen som trosset motgang fra styresmakter i Bergen og København, og naturens og næringsveienes luner. Vinranken i byens våpen minner om byens opphav og identitet som kirkeby. Mens våre øvrige middelalderbyer bygger direkte på kongemakt og tilhørende næringsveier og har sine byvåpen knyttet til dette, er Stavangers byvåpen knyttet til vår bys posisjon gjennom århundrer som et åndelig senter i landsdelen. En posisjon byen fikk forsterket gjennom framvekst av legmannsbevegelser på 1800-tallet og gjennom bispestolens gjenopprettelse i 1925.

Jan Gjerde

Signeten fra 1591

Henrik Krøyer - og de tre søstrene Gjesdahl

av *Reidar Frafjord*

Av og til er det forunderlig å registrere hvordan bestemte begivenheter og enkelte personers livslinjer på lengre sikt har fått vidtrekkende følger for andre mennesker. I dette jubileumsåret for Peder Severin Krøyer kan man fundere over hva det ville blitt av ham dersom han var blitt boende her i Stavanger. Christian Krogh, som alltid mente å kjenne igjen noe utpreget norsk i vennens sinn og utseende, tenkte seg at han kunne ha endt opp som en staut skipper eller sildehandler. I hvert fall var han ikke blitt Skagen- maleren «Søren» Krøyer.

Det indirekte utgangspunktet for at stavangergutten uten en eneste dråpe dansk blod i sine årer kom til København og siden ble Danmarks store maler, var faktisk opprettelsen av Stavanger lærde- og Borgerskole på Kongsgård! Skolen hadde startet sin virksomhet i 1826 med et stort problem: Det viste seg svært vanskelig å skaffe habile lærerkrefter. Bestyreren, den danskfødte løytnant Terchelsen, klarte ikke å lokke til seg noen studenter fra Kristiania, for i denne avkroken av landet var det ingen som ville stenge seg inne. Til sist måtte han sondere terrenget i Danmark, og der fikk han endelig kontakt med et bra

«subject», adjunkt Henrik Nikolai Krøyer, som var hans fulle navn.

I april måned det påfølgende året, 1827, ankom han Stavanger etter å ha vært på reisefot i nesten en måned. Lite kunne da Henrik Krøyer ane at han i stor grad, men på ulike måter, skulle bli involvert med tre av døtrene til tømmermann Peder Gjesdahl, med de følger dette kom til å få

Hvem var så denne personen som i sine erindringer også skriver om årene som «Adjunct paa Kongsgaard, minder fra Stavanger 1827 - 30»?

I sum kan han han betegnes som et veldig spesielt menneske, en person hvor sinnet var sammensatt av uro, begeistring og forskertrang. Før tiden her i byen hadde studiene hans vært preget av avbrudd og omlegginger. Hans klassisk-filologiske studium hadde ført til en sterk begeistring for Hellas, og i 1821 hadde han vandret gjennom Europa for å slutte seg til grekernes frihetskamp som frivillig, en avgjørelse som imidlertid ikke ble realisert. Grekerne skuffet ham, og da han returnerte Danmark i 1823, tok han fatt på studiene sine på nytt, med opphold ved universitetene i Heidelberg og Göttingen. Nå ble han grepet av den naturvitenskapelige forskning som førte

til flere reiser til kystene av Frankrike, Italia og Island. Men det var tydeligvis litt av en befrielse for ham da han foreløpig kunne kaste alt over bord og dra til Stavanger.

Her fikk han «frit Logis paa Skolen, den saakaldte Kongsgaard», og dette partiet omkring Domkirken og skolen var så romantisk skjønt og så fullt av fortidsminner at selv en så prosaisk person som han følte seg «exalteret». Men selve byens beliggenhet mente han likevel var både uskjønn og bar. Selv om den store sletten, Jæren, som strakte seg like fra Stavanger til Egersund, var fruktbar, så var den så uhyggelig og ubehagelig som man knapt kunne tenke seg. Inne i fjordene og på Ryfylke - øyene var der derimot meget tiltrekkende partier.

Henrik Krøyer hadde ingen grunn til å kjede seg i byen. Det hersket stor gjestfrihet, og han ble hurtig introdusert for byens beste familier; konsul Jakob Kielland, sorenskriver Schiøtz og hos handelshuset Sundt m.fl. Dessuten ble han medlem av Klubben. Små utflukter ble det også tid til. Det var vanlig at de rike familiene hadde turer til Gausel - skogen om sommeren, «et lille Krat, som man har tildeelt Rang af Skov». Her var han på tur med familien Kielland, men han likte seg best i selve byen hvor han hadde mer enn nok å stille med. Han hadde bl.a. planlagt å utarbeide en «Beskrivelse over Stavanger», og samlet også et stort materiale, men dette prosjektet som skulle «omfatte Byen under alle Forhold», ble dessverre ikke fullført. Videre grep han igjen fatt i sine naturhistoriske studier som han i

Heidelberg hadde beskjeftiget seg med.

Som følge av denne forskningen hadde han et menasjeri i kjelleren i skolebygningen, ute i hagen og i en tom stall. Innendørs hadde han ugler, en ung svane og noen fiskeørner, mens det ute i hagen gikk en rev i lenker, en gås og en geitebukk. En gang kom det noen til ham med en druknet ulv som han dissekerte, og av og til fikk han besøk av bønder som bad ham undersøke hva som hadde tatt livet av døde sauer de brakte med seg.

En person som Henrik Krøyer fant fort ut at den lille byen var temmelig kulturløs. Det var f.eks. ingen som kom sammen for å diskutere litteratur. Til og med presten Lange var i den henseende helt indifferrent, og bøker var en sjeldenhet. Etter mye strev fikk han til sist noen til å tegne seg som medlemmer i et lese-selskap, mer av forfengelighet enn av leselyst. Det var i det hele tatt ikke så enkelt å holde motivasjonen oppe ettersom litteraturen var på tysk. Den eneste kulturbrytningen i byen fant Henrik Krøyer i spenningen mellom haugianerne, de «hellige» og de «vanhel- lige». De førstnevnte var åpenbart i flertall, men moralsk sett hadde de to partene lite de skulle ha sagt hverandre.

«Et Marked afholdtes aarlig i Stavanger tre Dage sidst i october, og til dette strømmede Amtets Bønder sammen for at kjøbe, sælge og forlyste sig. Det er Skik, at Gutterne tracterer Genterne, især med Mjød og Brændeviin, og Drukken- skaben er blant begge Kjøn ret betydelig, hvilket har endeel uægte Børn tilfølge.

Disse kalder man markeds-børn og antyder saaledes et constant Forhold.

Naar Stavangers unge Mandskab i Begyndelsen af Aaret strømmer ud til de forskjellige Sildevær og indlogerer sig hos Egnens Bønder, har ogsaa dette endeel Fødsler udenfor Ægteskab i Følge med sig. Men Børnene kaldes her «Fiskebørn», i Modsætning til «Markedsbørnene». Etter hans mening var usedeligheten en arv fra den tid da det tyske Hansavelde dominerte kysten; derfor stod det ogsaa enda verre til i Bergen !

Henrik Krøyer ble bare boende i byen i tre år, men fant seg så godt til rette at han selv var overbevist om at han endelig «hadde fundet mit Hvilested, mit Kanaan.» Påsketider i 1830 ble han imidlertid rammet av en ondartet sykdom, antakelig nervefeber, som gjorde at han lenge svevde mellom liv og død. Han besluttet da å dra til København for å gjennomgå en kur og søkte om permisjon, men på grunn av sin svake helse ble han oppsagt fra stillingen sin ! Men; «en lille Pige, som under min Sykdom havde pleiet mig med sjelden Hengivenhed og Opofrelse, fulgte mig ogsaa paa Skibet, for under Overreisen at tage Vare paa mig. Da jeg i Kjøbenhavn var kommen til Kræfter igjen, maatte hun, paa Grund af Omstændighederne, vende tilbage. Men vi gjorde Aftale om at sees igjen, og hun vil længer hen i disse Optegnelser fremtræde som min hustru». Dermed trer Bertha Cecilie, født 25. august 1817, som den første av Gjesdahl - søstre inn på den krøyerske arena. Hun var knapt 13 år da hun fulgte ham til København. Våren 1831 forlot hun barndomshjemmet i Stavanger for alltid, og søndag etter påske ble hun konfirmert i Helligåndskirke. Den 1. juni 1832 giftet paret seg i Brønshøj kirke, og det ble starten på et livslangt og barnløst forhold som vi i vår tid neppe ville ha

kalt for et ekteskap. Bertha Cecilie skal ha elsket og beundret Henrik Krøyer, men hele livet led hun av en mindreverdighetsfølelse i forhold til ham. Dette strakte seg så langt som at de ikke spiste ved samme bord. Hun inntok sine måltider på kjøkkenet mens han spiste i stuen. Noe påbud fra ektemannen var nok ikke dette; problemet var vel heller at hun aldri fikk tatt avstand til sin tidligere funksjon som hans tjener. Ellers var hun med ham på flere lengre ekspedisjoner, og et senere portrett av henne viser en myndig kvinne.

Da han var blitt frisk igjen i København, hadde Henrik Krøyer kastet seg over et grunnleggende vitenskapelig studium av danske havdyr. Han utgav det monumentale verket «Danmarks fiske» og publiserte ellers en rekke betydelige avhandlinger, bl.a. om krepsdyr. Fra 1837 - 49 redigerte han det anerkjente «Naturhistorisk tidsskrift».

Videre deltok han i flere vitenskapelige ekspedisjoner, bl.a. til Spitsbergen og Nord- og Sør-Amerika.

Av forskjellige æresbevisninger kan nevnes at han ble medlem av Videnskabernes Selskap, æresdoktor i utlandet og inspektør ved Det Kgl. Naturhistoriske museum.

Den andre søsteren som grep inn i Henrik Krøyers liv, var den yngste og vakreste av dem, Inger Gjesdahl. Hun hadde oppholdt seg en tid i København da hun i 1844 ble mor til en gutt som Henrik Krøyer måtte innrømme farskapet til. Denne spesielle saken ble fullt ut godtatt av Bertha Cecilie ! På en søknadsblankett om adopsjon

var Bertha Cecilies og Henrik Krøyers navn anført, og gutten ble døpt Vilhelm Krøyer. Inger Gjesdahl emigrerte senere til Amerika og ble gift med en skomaker i New York.

Syv år etter at Vilhelm ble tatt inn i det krøyerske hus, kom det igjen en liten gutt inn i dette hjemmet. En varm sommerdag i juli 1851, hadde en tredje Gjesdahl - søster, den 26 år gamle Ellen Cecilie, nedkommet med et «Markedsbørn» på Storhaug - stykket i Stavanger. Det var allerede før fødselen blitt bestemt at dette barnet skulle settes i pleie hos søsteren Bertha Cecilie i København, og her kom altså Peder Severin til å tilbringe sine barndoms år og sin ungdomstid i fortrolig omgang med sin moster og pleiemor, men med et distansert forhold til Henrik Krøyer som ikke ønsket å adoptere ham. Først etter dennes død, da Peder Severin var over tyve år, mottok pleiemoren bevilgning til «at adoptere søsterens uden for ægteskab fødte søn, Peder Severin». Ellen Cecilie selv kom først til København da hennes biologiske sønn var 12 år gammel.

Selv hadde hun liten kontakt med Henrik Krøyer, men det ble en hel del kontroverser med den eldre søsteren; en klassisk mor - pleiemor problematikk ! For øvrig blir hun skildret som «et underligt forskræmt væsen med et fromt sind» som stadig skiftet bolig omkring i Nørrebro - området og hovedsakelig levde av de midler hun mottok fra sin sønn. Hun døde den 1. oktober i 1892 .Selv hadde hun nok lite og fikk sin grav på Holmens kirkegård. Henrik Krøyer hadde i 1845 vært betraktet som en sikker førstekandidat til valget som professor i zoologi ved Københavns universitet.

Han ble likevel vraket til fordel for en 14 år yngre kollega. Forbigåelsen gjorde Henrik Krøyer til en bitter og sær mann. Han trakk seg tilbake fra alt og alle, stadig opptatt med å forfatte polemiske skrifter mot mannen som var blitt foretrukket. Hver aften satt den aldrende vitenskapsmannen bøyd over sine mikroskop og sine bøker. Symptomatisk nok var det gjerne de klassiske greske tragediene han fordypet seg i - på originalspråket. I februar 1870 var hans tid forbi, og han ble begravet i familiegravstedet på Assistens kirkegård hvor også Bertha Cecilie ble stedt til hvile. Hun kom til å bo i København i hele 60 år før hun døde den 28. desember i 1891.

Henrik Krøyer og to av de nevnte Gjesdahl - søstrene har i betydelig grad bidratt til å forme Peder Severins voksne liv både på godt og ondt.

Den tredje søsterens, Ingers, bidrag ble mer indirekte, gjennom sin biologiske sønn, Vilhelm. Peder Severin Krøyers barndom har derfor historisk interesse. Skjebnen ville imidlertid at gutten ble født med et stort kunstnerisk talent som gjorde han til Danmarks største maler. At det også har ført til europeisk berømmelse, viser det faktum at hans bilder i dag omsettes til millioner av kroner. Som en kuriositet kan det her nevnes at den 27. juni i fjor oppnådde «Marie Krøyer i morgentoiletet» et bud hos Christie's i London på kroner 7.835.000 !

Kilder:Henrik Krøyer: Erindring af Henrik Krøyers liv. København 1870
Ernst Mentze: P.S. Krøyer. København 1969

Peter Hornung: P.S. Krøyer. København 1987.Div. art. på internett

Fra Bjørnsons hjem:

*Maleren **Peder Severin Krøyer**s pastell fra spisestuen er fra et besøk i 1901. Bjørnstjerne Bjørnson ved bordenden hilser sønnen Einar velkommen, stående ved den andre enden, mens Karoline lytter ivrig med sitt hørerør. Rundt bordet følger Krøyer, Bjørnsons sønn Bjørn, døtrene Bergljot og Dagny, Dagnys første mann, Albert Langen, maleren Steinlen, Bergljots mann, Sigurd Ibsen (sønn av Henrik Ibsen) ved siden av Einar som står. Deretter sønnen Erling som overtok Aulestad, Bjørns andre kone, med kunstnernavnet Gina Oselio og Einars hustru Elsbeth, f. Langen.*

Det hører med til historien at også en frk. Nilsen og en svensk massør Berg skulle være med på bildet, men de ble i sin tid retusjert. De var ikke en del av familien, men de kan anes «foran» og i Einars dress!

KJØP ET STYKKE BYHISTORIE OG STYRK SAMTIDIG FORENINGENS ØKONOMI:

Ved årsskiftet avviklet Stavanger den kommunale kinoen og førte den inn i et aksjeselskap eid av kommunene Stavanger og Sandnes, samt en privat aktør. Dermed var 81 års kommunal kinodrift historie. KinoZ er en strukturell nyvinning, som nok vil bli omtalt og vurdert når dagens historie en gang skal skrives. Men visste du at Stavanger satte sitt preg på norsk kinohistorie lenge før den kommunale kinoens tid?

Dette får du nå sjansen til å se nærmere på:

Stavanger Kinematografers bokverk "KUNST OG KASSE", forfattet av nå avdøde Bjørn S. Utne i 1994, har byhistorisk forening fått overta fra Stavanger kommune/kino. Vi vil selge den for kroner 100 og med det få anledning til å spre glede og kunnskap til medlemmene samtidig som vi styrker vår økonomi!

Siste Dag Søndag den 14de Februar Kl. 8 Aften
forevises

levende Billeder

i Arbeiderforeningens Lokale (gamle Salem)
med Noidens bedste Kinematografmaskine (Physograph).

Flekkefjords Kinematograf Co. er allernæst saa bekjendt for sine utvorne
køde 14de 15. aarset Billeder, at ingen vilde Arbejdning for vore overholdte
Billederne forevises med elektrisk Lys fra Frua Moter.

Billederne har været forevist her i Stavanger Søndag den 13de og Tirsdag
den 14de, og næste Forevisning vil foretages i Aften den 15de, og næste Forevisning
er at de bedste, som har været forevist her.

Lad vil de Billeder blive forevist uden Pause Forevisningen va-
rer ca. 3 Timer. Billederne er meget interessante og morsomme.

Billetpriser: 1ste Række 0,75
2den " 0,50
Barn " 0,25

Billetter faaes ved Indgangen i Tiden for Forevisningens Begyndelse.

Merk! Elektrisk Lys fra Frua Moter. **Merk!**

Arbejdigt.

Flekkefjords Kinematograf Co.

Boka er rikt illustrert og fascinerende lesing. Den har fokus på kino, men setter den hele tiden inn i den historiske virkelighet byen befinner seg. Den gir oversikt over byens private kinomarked mellom 1905 og 1920 da hele 8 kinoer var spredd ut over bykjernen.

Markedsføringen den gang kan ta pusten fra dagens strateger på området: – Å ha en levende jaguar i bur, for eksempel, til beskuelse for dem som hadde løst billett.....

Filmrepertoaret sto ikke tilbake for dagens verken hva titler eller reaksjoner fra folkedypet angår. "Nogle udmærkede Midler at blive kvit sin Svigermor paa" var langt mindre omdiskutert enn "Den hvide slavehandel" og bar på ingen måte noe ansvar for den folkereisning for kommunal kinodrift, som skulle vokse frem i byen i 1910–1911, anført av Stavangers lærere. I dag vet vi at den

striden var kimen til den kommunale kinostruktur vi fikk i Norge og som gjorde nordmenn til storkonsumenter av kinofilm. Selv om motivene bak kommunaliseringen var av moralsk og pedagogisk karakter, var det en klar politisk forståelse av at kino kunne være god forretning. Det ble det da også; penger strømmet inn til både kommune og stat. Det er ikke lite kultur som er finansiert gjennom kinoavgifter; Vigelandsanlegget i Frognerparken er et eksempel...

Alt dette - og mye mer kan du fordype deg i ved lesing av "Kunst og kasse". Ta med en ekstra hundrelapp på et av medlemstreffene og utvid dine historiekunnskaper! Ønsker du å forhåndsbestille boka, kan du sende en mail til bmgrande@stavanger.online.no eller ringe 51 52 70 03

“En herre med bart” med Wenche Foss og Per Aabel gjorde stor lykke og ble regnet som lett “vovet”. Fra boken “Kunst og kasse”.

*Fra innspillingen av «Toya» filmen i Byparken
Fra boken «Kunst og kasse».*

”Tagholdtmannen”: Ny bok med Stavangerhistorie .

Ove Magnus Bore og Mari Anne Næsheim Hall har arbeidet med dette bokprosjektet i 2 år. Og endelig i slutten av oktober kommer resultatet.

Boka har fått navnet *Tagholdtmannen* etter garden hvor hovedpersonen Even Olsen Tagholdt ble født i 1807.

Garden Tagholdt ligger ved Vigelandsvannet i Lund kommune. Even vokste opp her og hadde en fin barndom inntil han kom i dårlig selskap og slo seg sammen med et fantefølge. Han dukker opp som musketer i Kristiansand i slutten på 1820 tallet og vi følger livet hans i Kristiansand inntil 1837. Det året begår han og en kompis et tyveri fra en krambod hvor de bl.a. stjeler brennevin. Brennevinen var etterhvert blitt viktig i Evens liv selv om han har kone og 2 små barn. Han får 9 år slavearbeid for tyveriet i kramboden. I 1846 slipper han ut fra slaveriet og dukker opp i Stavanger noen år senere. I Stavanger leier han en loftsleilighet på Kalhammeren hos Salve Torgersen. Brennevinet styrte enda livet hans . I mellomtiden har hans datter Inger Marie flyttet opp til Stavanger fra Kristiansand.

Hun har en venninne fra Kristiansand som trenger et sted å bo inntil hun kommer i ny tjeneste. Hanna som venninnen heter ,kommer i tjeneste på Kalhammeren hos den rike bonde og grosserer Jens Byberg. Jens Byberg bor alene på løkken ” Olufsrøe”, han lever av gården og har et sjøhus nede i Sandvigå hvor han lager tønner til å salte sild i. Byberg har lagt seg opp en anseelig sum penger . Hanna flytter inn til ham for å begynne som tjenestejente. Hennes faste oppgave blir å melke de 4 kyrne 2 ganger daglig “og å selge melken til Bybergs faste kunder, som holdt til i Øvre Strandgate og Kalhammeren. Livet for Hanna hos Byberg blir ikke som hun hadde tenkt seg, Byberg er svært sparsommelig både på maten og varmen i huset. Hanna sa at hun både ”frøs og sultet i sin tjeneste.” Byberg har masse penger liggende rundt i skuffer og skap i huset så det hele endte med at Even og Hanna planla å rane Byberg. « Men «, sa Even, « vi må nok ta livet av ham også !» Det mente Hanna var å gå for langt, men gikk med på planen på en betingelse - at hun fikk slippe å se liket! Tidlig en lørdagmorgen, den 25. februar 1854 blir Byberg drept av Even. Drapet skjedde på Bybergs låve ved at Even slo ham i skallen med en lekthehammer .

Slaget med hammeren drepte ikke Byberg, det slo ham i svime. Even hadde en taustump med seg i lommen og den brukte han til å slå en løkke rundt halsen og hengte ham opp i en bjelke . Even mente at folk da ville tro at Byberg hadde begått selvmord. Det Even ikke tenkte på var at legen som kom til stede kunne se skadene i Bybergs ansikt.

Legen ressonerte ganske kvikt : « hvordan kan en mann henge seg etter å ha slått seg i svime ? ». Før Byberg ble funnet hengende på låven forsynte Even og Hanna seg av alle pengene som var i huset til hans. Det ble 300 spesidaler som var en stor sum den gang. (Huset til Byberg sto ved porten til inngangen til Bjergsted hvor det står et busstur i dag. Byberghuset ble revet i 1980 årene).

Ut på kvelden skilte de to lag og Even som vanligvis gikk i filler iførte seg Bybergs byklær. Even tok med seg det meste av pengene. Hanna fikk en liten sum som hun sydde inn i et svart skjørt. Politiet fikk raskt mistanke om at det her var noe muffins. Obduksjon ble foretatt på Byberg og legen fant ut at han døde av « strangulasjon », altså kveling. Selve obduksjonen fant sted på spisebordet til Byberg. Folk i Kalhammaren ble nå redde, de visste at det gikk en morder løs. Even reiste fort fra byen for å arbeide med steingardsetting på gården Todnem i Randaberg.

Hanna kom tidlig i politiets søkelys, hun ble fengslet og satt i arrest fram til juni. Even hadde da kommet tilbake til barndomshjemmet på Tagholdt i Lund og ble arrestert der under meget drama-

tiske omstendigheter.

Rettsaken kom igang og 184 innbyggere fra Kalhammaren og Øvre Strandgate ble innkalt som vitner. Alle 184 oppga navn, alder, yrke og hva de foretok seg den omtalte lørdagen. Vitneforklaringene er en liten folketelling i seg selv.

De to impliserte fikk dødsstraff som senere ble omgjort til livsvarig fengsel. Hanna sonte sin dom i Kristiansand og Even sonte først noen år på Bergenhus og ble overført til Akershus festning året før han døde i 1859.

Materialet som vi har brukt til boka er rettsprotokoller fra Akershus festning.

Mari Anne Næsheim Hall

Misjonærsønnen Bertram Jensenius, hans familie og «Misjonsbarna på Korsteig.»

Av Reidar Frafjord

For snart 30 år siden, i 1972, utkom det en roman på Dreyer forlag i Oslo som var skrevet av den over 70 år gamle redaktøren av den norske avisen Vinland i USA, Bertram Jensenius. I boken «Misjonærens sønn» hører vi om misjonærsønnen Josef fra fødselen av til han som 9 - åring blir sendt til Stavanger og Solbakken, til Det norske misjonsselskaps barnehjem - med verdenshav og kontinenter mellom foreldrene og seg selv. Jensenius var også misjonærsønn på Madagaskar, og det er fra denne kanten av verden han presenterer stoffet i romanen. Minner fra forfatterens tidligste barndom hadde tydeligvis festet seg godt i hans sinn.

Vi hører om livet på misjons-stasjonen og får kjennskap til hedenskap og kristendom slik gutten opplevde denne spenningen. Han opphøyer heller ikke misjonæren som har et vanskelig og oppofrende kall, men får frem at de har samme problem som andre mennesker, kanskje særlig de som er foreldre. Konflikter erfokusert, og Josef er helt fra han er liten et problembarn for sine nærmeste. Det påfølgende året kom den fengslende fortsettelsen i en ny roman, «Misjonsbarna på Korsteig.». Nå får vi følge lille Josef i hans opphold på barnehjemmet som altså i skildringen blir kalt Korsteig. Også denne boken virker

ekte og selvopplevd tvers igjennom. Josef er fremdeles det ømhetsvare guttebarnet som ankommer til morens hjemby for å gå på en norsk skole. Oppholdet på barnehjemmet blir imidlertid en katastrofe for ham idet han blir offer for en banal konflikt mellom bestyrerinnen, i boken kalt fru Buting, og Josefs mor; en uenighet som ligger mange år tilbake i tiden.

Tilgivelsens nådegave var aldri blitt skjendet bestyrerinnen, og et hovedtema i romanen blir derfor den småborgerlige

Bertram Jensenius

og sneversynte pietismens barbariske angrep mot et uskyldig barn som dag ut og dag inn i barnehjemmets grå hverdag står overfor et snerpet fruentimmers sadistiske innfall. Bertram Jensenius gir en både realistisk og psykologisk skildring av bestyrerparets utilstrekkelige kvalifikasjoner på det menneskelige plan. Det virker rystende i romanen at dypt kristne mennesker hele tiden uten moralske skruper, er i stand til å forsvare en straffende «kjærlighet» under henvisning til Skriftens ord om tukt og soning. Samtidig stiller han seg sterkt kritisk til atskillelse av foreldre /barn i misjonærsituasjonen . Vi må hele tiden ha klart for oss at det er en roman *vi har med å gjøre*. Forfatteren gjør bruk av sin dikteriske frihet når det gjelder bestemte hendelser, kronologi og persongalleri; og navnene på bestyrerparet og barnene han omtaler, er fingerte. Det samme er jo også navnet han benytter på barnehjemmet .

Noen betegnelser er lette å gjennomskue for Stavangerfolk. Ingen behøver å tvile på at Bjorheim - Både, byens store varemagasinet , er firmaet Norem - Baade, og at for eksempel svartedaukirkegårdene ved Stokkaveien er identiske med gamle Egenæs kirkegård på Rudlå.

Bertram Jensenius tilkjennegir i det hele tatt et inngående kjennskap til lokalsamfunnet i Stavanger i årene før den 1.verdenskrig, og boken har derfor også mange lokalhistoriske overtoner: Valbergårnet er Stavangers brannvakt, kusken som frakter ungene fra kaien og opp til barnehjemmet, heter Svla. Ungene er på lange spaserturer en

søndag, til Vistehulen, ut til Randaberg hvor de fikk komme opp i fyrtårnet og til Byhaugen hvor de drakk av den berømte kilden med verdens beste vann ! Etter å ha vært på en sjøtur passerer båten Fjordbuen øyene Tjuholmen og Plentinga, runder Kjerringholmen og legger til ved Fiskepiren. Gårdbrukeren som bodde i nærheten av hjemmet, hette Fossan. (Låvebygningen hans lå rett over gaten, på hjørnet hvor det i dag er en bankfilial). Han nevner et åttekantet lysthus på toppen av haugen ved gårdsplassen; det ligger der den dag i dag. Og når bestyreren tar sin regelmessige spasertur nedover Stokkaveien, ned til Løkkeveien - for å få daglig mosjon, har han sin svarte, bredbremmete, bløte hatt plantet kraftig ned på hodet, svart kep over skulderen - på Kiellandsk vis, og paraply enten solen skinner eller det regner.»

Etter flere måneder på Korsteig, begynner Josef i 2 . klasse på Solvang skole hvor han blir sterkt knyttet til «en ung, blendvakker lærerinne.» Hver dag etter skoleslutt var det så slåsskamper på Kiellandsmarken. Dette slapp han ikke unna om søndagene heller: «På vei til søndagsskolen måtte de gjennom Tomsehagen, og her bodde det en bande med gutter som stundom ikke ville slippe Korsteig - flokken forbi før de hadde slåss.»

Slik kunne jeg fortsette, og i det hele tatt er det vanskelig å legge boken fra seg før man har fått vite hvordan det går med ungene på Korsteig og bestyrerparet der. Hvem var så denne Bertram Jensenius, som så fordomsfritt har gitt oss disse fine skildringene av misjonærer og

misjonærbarn, deres sorger, gleder og dype problem ? Han ble født på Madagaskar 24. februar i 1898. Opplysninger fra arkivet på Misjons- høgskolen viser at han kom til Solbakken 23. februar 1907 og at han sammen med søsknene Marie Sofie, Synnøve og Olaf Normann avsluttet sitt opphold der den 20.mai i 1911. (I boken heter disse Kaja, Ruth og Ola Nordmann, med etternavn Bjartland.

Faren, Ole Jensenius, fra Steigen i Nordland var den yngste av 9 søsken. Hans far kom bort på sjøen 14 dager før Ole ble født. Ole fikk kun 9 ukers skolegang om året til han ble konfirmert, 14 år gammel. Så begynte han å ro fiske på Lofothavet, og dette holdt han på med i 3 år. Hele tiden bar han på en hemmelig drøm om å bli misjonær. Knapt 18 år gammel dro han til Stavanger og lot seg prøve i norsk og regning for å komme inn på Misjonsskolen. Dette gikk greit, og han ble tatt opp på skolens 6. kull som avsluttet utdannelsen våren 1892. Den 13. juli ble han ordinert til tjeneste av biskop Heuch, og allerede måneden etter var han på plass på Madagaskar.

Under studietiden her i Stavanger var han blitt forlovet med Bertha Johanna Nielsen, datter av repslager Elling Nielsen og Berthe Johannesdatter som bodde i Skræddersmuget 10.

Sistnevnte Berthe Johannesdatter opptrer for øvrig som «fru Risbakken» i boken hans. Hun snakket «akkurat som hans mor; det bløte, yndige, melodiske Stavanger målet».

Bertha J. og Ole ble gift på Tamatave på Madagaskar i 1894 og fikk 9 barn hvorav 3 døde ganske små ute på misjonsmarken Søsteren Marie Sofie (Mia) (1896 - 1959)

var i en årrekke lærer på Kampen skole. Som en kuriositet kan nevnes at også Bertrams onkel, Gustav Nielsen (1883 - 1961) i mange år var klasselærer på Kampen. Bertha Johanne døde i Stavanger i 1935 og Ole samme sted i 1940. De hviler begge på Lagård gravlund. Nåværende redaktør av Agderposten, Stein Gauslaa, var i Chicago høsten 1973 og møtte der Bertram Jensenius. Et intervju med ham i Nationen i Oslo ble også trykket i Rogalands Avis i september 1974. Selv om Bertram da hadde oppholdt seg i utlandet i ca. 50 år, pratet han i vei på umiskjennelig stavangersk! Han uttalte at bøkene på mange måter var selvbiografiske, og at han på Solbakken lærte mye om alle typer mennesker. Vertskapet var som tatt rett ut av en av de mest frodige Dickens - romaner, og ungene var av alle slag: Smiskere, øyentjenere og gutter som yppet til strid. Han hadde ønsket å gi en skildring av et barnehjem som ikke var i pakt med den allmenne oppfatning I samtalens løp hevdet han også at det ble galt når misjonskallet gikk utover misjonærens barn. Å bli skilt fra foreldre og sendt til barnehjem i Norge for å gå på skole ble en stor belastning for mange misjonærbarn. Når så også forholdene på barnehjemmet bød på mer tukt enn kjærlighet i hans eget tilfelle, kom det til å sette dype spor i hans sinn. Han anså seg på sett og vis «ofret» på misjonens alter. Under ungdomstiden i Stavanger hadde han ikke lett for å slå seg til ro. Han lengtet ut. På sine mange turer til byens brygger kom han i kontakt med karene fra seilskutetiden som snakket om

storeil, passat og monsun, og om pikene i Hamburg og Rio. Han begynte riktignok på gymnaset på Kongsgård skole, og sterkt tiltrukket av pennen var han en tid redaktør for gymnasiesamfunnets blad, Brage. Men da han strøk til eksamen, pakket han skipssekken og havnet for en tid i Frankrike. Der ble han messegutt på et seilskip og kom etter hvert i land i USA i 1924.

Ifølge hans niese, Solveig Jensenius, (også Kampen - lærer noen år !) kom han ulovlig inn ved at han gikk over grensen på isen ved Niagarafossen. Langt om lenge ble det orden på papirene hans, og han utdannet seg til malermester der borte. Etter som tiden gikk, ble det mer og mer skrivevirksomhet som opptok ham, og til sist endte han som redaktør av *Vinland* som da var den eneste norske avisen i USA.

Bertram Jensenius ble gift med en finsk dame i Amerika og fikk to piker med henne. Den yngste, Vera, kom tidlig til Norge og ble siden boende her og hadde god kontakt med sin far. Hun er i besittelse av et brev faren skrev til sine foreldre mens de var ute på Madagaskar. Han lover i brevet at han skal være snill; tydeligvis et brev han var blitt tvunget til å skrive etter at foreldrene hadde skjent på ham i et brev fra misjonsmarken. Senere ble Bertram skilt og gift på ny i USA, i et barnløst ekteskap. Solveig Jensenius´ mor, Camilla, hadde god kontakt med sin bror i alle år. Solveig selv fikk hilse på sin onkel da han var på besøk i Stavanger i 1963. Han hadde tanker om å flytte tilbake til Norge og da bo hos søsteren Camilla. Slik skulle det imidlertid ikke gå. Den 18. februar i 1976,

samme året han hadde planlagt sin retur til moderlandet , la misjonærsønnen, redaktøren og forfatteren ned pennen sin for alltid.

***HUSK Å SENDE OSS DIN
E-MAIL ADRESSE***

BÆKKEN

Av Sigurd Rygh

Denne artikkelen ble skrevet av Sigurd Rygh og publisert som et supplement til hans hefte « STAF -ANGER», som ble utgitt på Repriseforlaget i 1993. Sigurd Rygh var et av foreningens første medlemmer. Artikkelen er noe omskrevet.

Skolebakkens bredde, hastighet og vannføring fra Mosvannet via Kannikbekken omtales av lokalhistorikeren Anders Bærheim i heftet med tittel: Stavanger og Næringslivet idag (Dreyer 1936). Han skriver bl.a.:» I en stor sving gikk Skolebekken sør om Prahlehaugen og øst til Østervåggaten. Der samlet den seg i dammen foran Hospitalets kvern lenger nede ved sjøen».

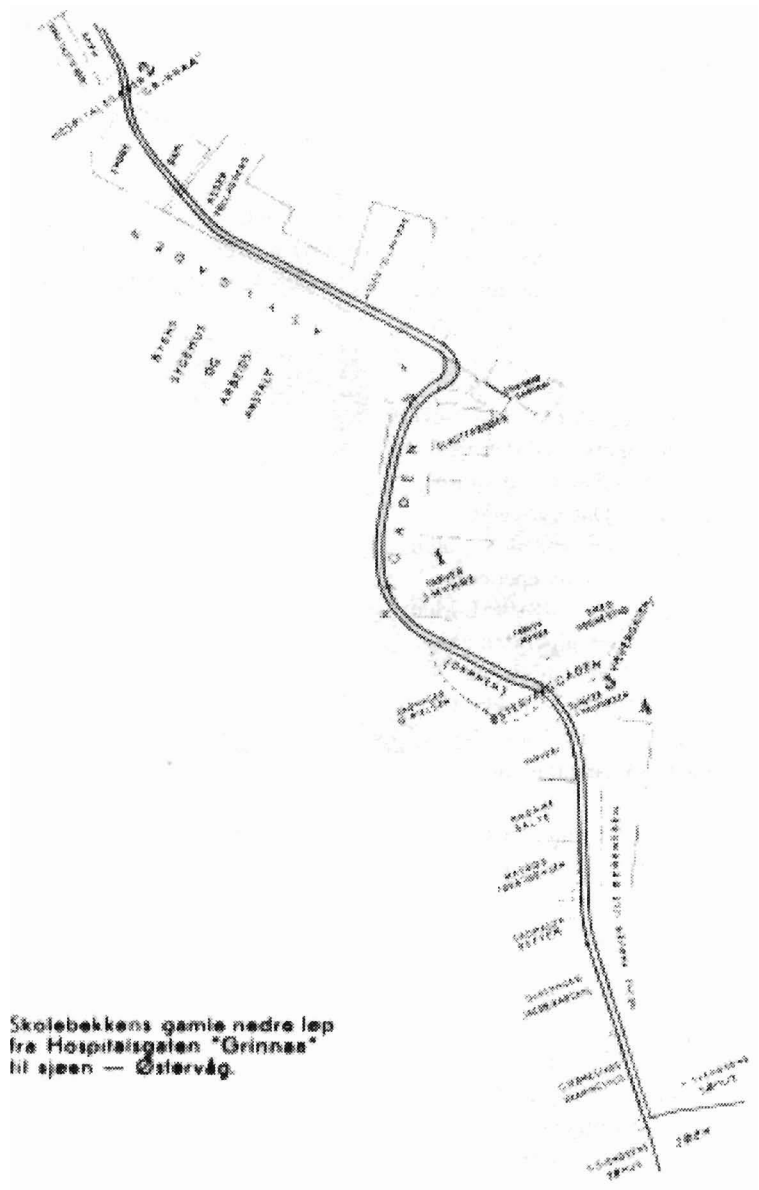
Dammen henlegger Anders Bærheim i sitt kart på den åpne plassen foran husene Nygaten 28 - 30.

Huset vis a vis - Nygaten 20 - var oppført av farger Helge Hansen Myhre (1798 - 1873). I familiens slektsbok forfattet av Helge Myhre II (1864 - 1932) utgitt av Helge Myhre III (1909 - 1981) skrives bl.a. « at deres eiendom begrenses av en åpen bekk, Skolebekken, som kom fra Breiavatnet, altså som en mektig renneste mellom vår eiendom og gaten. Denne bekk var forresten nesten like mye å betrakte som

en åpen kloakk. Her i denne kloakk rensket bakeren som bodde vis a vis oss (i nr. 28 -30), de lange svaberter som han brukte til å tørke bakerovnene med, og her var det ikke fritt for at de omboende i en snarveg kunne vaske både det ene og det andre plagg.

Den bygning på vår eiendom som grenset til Skolebekken var farveribygningen. Det var to dører fra vår eiendom ut til Skolebekken og fra hver dør en bro over den. Bekken kunne være godt og vel 1 mtr. brei med loddrette bredder, hvor det et par steder var trapper som førte ned til vannet. Jeg kan huske hvordan en farversvenn engang hoppet over bekken med meg i fanget - jeg kan vel neppe ha vært mer enn fem år dem gang, og jeg kan huske guttene fra nabolaget når de hadde vært hos bakeren vis a vis og hentet brød. De la brødene fra seg og hoppet flokkevis frem og tilbake over bekken, med det resultat at en og anne plumpet uti til endeløs jubel fra de øvrige deltakerne, som alltid ventet på denne katastrofe som sportens mål.

Omkring århundreskiftet (1800) kjøpte firma Jacob Kielland & Søn rettighetene til Skolebakkens nedre løp og ved bakkens utløp ble det anlagt et opplagssted for mastetrær, spirer m.v. Farger Ole Hansen hadde senere iflg. Anders Bærheim hele strekningen langs

Skolebekkens gamle nedre løp fra Hospitalsgaten "Grinna" til sjøen — Østervåg.

bekken. I nyere tid bl.a. Knud Madsen m.fl.

At det har vært sluseinnretning for fløtning av materialer oppover mot Domkirkebygget kan tenkes, men neppe påvises. Tidvis var det flom og en av de som ble skadelidende var bakermester Frederik Obstfelder som måtte flytte sitt bakeri. Han hadde i en årrekke sitt bakeri i Rosneshuset (Nedre Strandgate 16) og noen år (1882 - 1896) i Nygaten 28 - 30 (skomakermester O.N. Rygh). Så flyttet han til Jørpeland noen år.

Tidvis har bekken vært stor, dyp og brei. I koleratiden da avløpet var til samme bekk, anså man det som en fordel at flo sjø nådde Asylgaten. Det nybygde sykehus med tilliggelser (1848) Nygaten 17, ble, da man ventet en ny epedemi rekvirert til koleralasarett til 1850/51. Men epedemien uteble i Stavanger den gang.

Om det var en dam som vist på kartet ved Nygaten 28 -30, er usikkert, men det skal ha vært en stor bukt der hvor Bøndenes Bank en gang var i Klubbgangen.

I middelalderen fulgte Breiavatnets strandlinje omtrent Kongsgatens nåværende østside. Stedvis var det i eldre tider brede våtmarksområder, et område som idag etter omhyggelig peling disponeres av jernbane, buss-terminal og bilparkering.

På Aagaards kart av 1726 er det samme området betegnet som "flegedam" (etter rektor Erichsen og Brøggers tyding) er dette det samme som "våtmarksområde". Der hvor Kongsgaten 45 står var det en mindre nivåforhøyning og et lite nes ut

i vannet. Her begynte res.kap. Børge Petersen (von Fyhren) (1745-1816) å fylle ut i vannet omkring år 1800.

Vannføringen i Kannikbekken avtok gradvis fra århundreskiftet (1800), dels fordi Hillevågsmøllene utvidet og fordi Stavanger nye vannverk fra 1864 avtok drikkevann og driftsvann til hele det sentrale byområde.

I tidens løp har den almene drenasje medført at Breiavatnets speil har sunket og Skolebakkens karemakerfoss kloakert bort.

Hjørne med perspektiv

Et gammelt og travelt byhjørne er åpnet for utsyn og samlet overblikk. Tegneren Reynert Olsen har ruslet rundt på hjemlige trakter etter langt fravær og opplevd byen med nye øyne. Han har festet hjørnets monumentale intimitet til blokken. Her på hjørnet av Nygaten og Østervåg får det moderne Stavanger sitt

rette historiske perspektiv,- med byens første store forretningsgård, Myhreuset, fra århundrets begynnelse, Marnburgs fra de siste 30-år og dette års Vesta-bygg ragende opp over det gamle Østervågs muntre mylder av trehus og rike kjøpmannstradisjoner. Både tegningen og teksten er fra 1932.

Fra redaksjonen:

Først vil vi takke for de bidrag vi har fått til dette nummeret av Stavangeren., så oppfordrer vi til å komme med bidrag i nummerene som kommer.

Neste nummer av Stavangeren er planlagt utgitt i januar neste år og eventuelle bidrag kan sendes via E-mail til bjaarre@online.no, eller via vanlig post til min adresse.

Vi har dessverre ikke maktet å presentere mer enn to nummer i 2001. Hovedgrunnen til dette er at både Kirsti Lærdal og Bjørn K. Aarre har måttet prioritere andre oppgaver.

Som et betydelig tilskudd til redaksjonen har vi fått Reidar Frafjord som har en solid erfaring i lokalhistorisk arbeid . Han har skrevet en rekke artikler for Stavangeren og har ikke mindre enn to bidrag i dette nummer.

Vi er også igang med å vurdere en hjemmeside for foreningen, men vi har ikke tenkt at den skal erstatte papirutgaven av Stavangeren. Hjemmesiden skal være et godt supplement.

Det er ikke å fornekte at vi også ønsker medlemmer fra den yngre garde og en hjemmeside kan nettopp være en mulighet for å nå denne aldersgruppen.

Til slutt vil jeg nok en gang minne dere på å sende oss e-post adressen dere bruker.

Bjørn K. Aarre

STYRET I BYHISTORISK FORENING

2001 - 2002.

Leder: Berit M. Grande
Ansv. redaktør

Kortegata 4, 4012 Stavanger
tlf. 51 52 70 03 / 51 52 11 0 /landsted 38 34 00 34
telefaks 51 52 70 04
email: bmgrande@stavanger.online.no

Nestleder: Hallvard Ween

B. Christophersensgt. 21B, 4009 Stavanger
tlf. p. 51 52 43 23 / mob. 48 15 76 37 / jobb:
FAKS 51 52 41 01
email: h-ween@frisurf.no

Medlemmer og varamedlemmer:
Kasserer John Olsen

Torbjørn Hornklovsgate 10
4010 Stavanger
tlf. privat 51 52 72 26 arb. 51 51 31 02
email: john.olsen@c2i.net

Petter Løhre
Leder arrangementkom.

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
tlf. p 51 56 06 96 / j 51 83 74 71 / mob
920 69763
email: kjellpetter.lohre@halliburton.com

Jostein Soland

Bruvikbakken 4, 4017 Stavanger
tlf. p 51 58 02 55 /
email: j-soland@stavanger-chamber.no

Brith Tan

Bruvikbakken 6, 4017 Stavanger
telefon p 51580655 jobb 51997821
fax jobb 51996660
email: bth@statoil.com

Svein A Johnsen

Dietrichsonsgt. 14B, 4019 Stavanger
tlf. p 51 88 39 99 jobb 51 82 34 40/51 50 85 79

Bjørn K Aarre (vm)
Leder redaksjonskom.

Bretlandsgt. 54, 4009 Stavanger
tlf. p 51 53 04 08 - mob. 907 57 077
email: bjaarre@online.no

Kirsti Lærdal (vm)

Niels Abelsgt. 3, 4012 Stavanger
tlf. 51 53 29 84
email: kirsti@sentrum-invest.no

Randi Folkestad(vm)

Øvre Strandgate 106
4005 Stavanger
Tlf. 51 53 51 17
E-post: ifol@online.no

EINAR HEDÉN

(1916 - 2001)

Det var med vemod vi mottok budskapet om Einar Hedéns bortgang.

Med ham er en av Stavangers mest markante og kjente kulturpersonligheter gått bort. I en avisartikkel 29. sept. 1951 la han fram en plan om å bevare et mindre område av den særpregede og tette trehusbebyggelsen på Straen. Bakgrunnen for artikkelen var en reguleringsplan av 1946 hvor man gikk inn for å sanere vitale deler av denne bydelen..

Uten denne maleriske og historierike delen av vår by, ville en betydelig kultur- og bygningsarv gått tapt.

Det samme gjelder for alle de andre «plasser» og bygninger som Heden i egenskap av frontfigur og pådriver maktet å verne.

Ikke alle forsto Hedéns mål, men takket være viljen og evnen til å knytte nødvendige allianser med personer og institusjoner så klarte han å få aksept for sine visjoner.

Det var vel nettopp i viljen at Hedéns kraft lå. Med den var han ukuelig og ustanselig i sitt arbeid. Einar Hedén var ikke bare en person - han var en institusjon.

Som bevis for resultatene av sitt betydelige arbeid ble han tildelt en lang rekke hedersbevisninger. Her nevnes Siddisprisen i 1964, Aftenbladets kulturpris i 1971, Stavanger bys kulturpris i 1982 og i 1986 Europa Nostraprisen. Videre ble han i 1995 hedret av Stavanger næringsforening og i 1996 av Sigval Bergesen d.y.

Almennyttige Stiftelse. 21. oktober 1997 ble

han også æresmedlem av Byhistorisk Forening - Stavanger.

Når ildsjeler av Hedéns kaliber går bort, sitter man gjerne igjen med spørsmålet: Hva nå, hvem skal overta? Hvem vet ingen pr.d.d., men at noen må fortsette å informere våre fremtidige reguleringsarkitekter og bevilgende myndigheter er det ingen tvil om. Heldigvis er det flere foreninger som arbeider for bevaring av Stavanger, og temaet bybevaring må derfor stå på agendaen fortløpende.

*Einar Hedén mottar «diplom» av Jan Gjerde som bekreftelse på sitt æresmedlemskap i Byhistorisk Forening - Stavanger.
Foto: Halvor Sivertsen*

Da Byhistorisk Forening ble stiftet i 1991 utrykte Einar Hedén glede over at foreningen ble en realitet. Han så for seg mulighetene om å bringe temaet bybevaring ut til yngre generasjoner. Ved Byhistorisk Forenings arrangement 25. september i år ble Einar Hedén minnet med et minutts stillhet.
Fred være med hans minne.

Bjørn K. Aarre

Øvre Strandgate 80a etter rehabilitering.